

Barát Erzsébet

Szegedi Tudományegyetem

A kritikai kutatások „mássága” avagy a nyelvi jelentés beágyazódottsága

Az összehasonlítás gyakorlatát a szöveg és kontextus relatív megkülönböztetése alapján tárgyalom. A jelhasználat gyakorlatát a kategorizálás szempontjából vizsgálom. A kategorizálást a (részben) nem nyelvi/szemiotikai jellegű kontextustól relatív és nem abszolút értelemben „más”-nak elgondolt gyakorlatként definiálom. Egyúttal, tágabb elméleti keretben, a diszkurzus fogalmát magát is megkülönböztetem a nyelv fogalmától. A kettő szinonimaként történő egybemosása ellen érvelek, hogy az összehasonlítást lehetővé tevő kritikai nézőpontot, a reflexivitás pozíciójába történő helyezkedést sem lehessen a „belátó” értelem abszolút diadalának elgondolni. A jelentés indexikalitását, konkrét társadalmi gyakorlatba ágyazottságát a Magyarországon a rendszerváltozás óta egyre erősödő, s az utóbbi két évben teljes hangerővel ránk zúduló gyűlöletbeszéd különféle diszkurzusainak kritikai vizsgálatával szemléltem. Elemzésemben a mellett fogok érvelni, hogy a „hasonlóság” jegyében miért nem lehet ezeket a beszédmódokat egymással paradigmaticus viszonyban lévő, „azonos” diszkurzus pusztán „variációinak” tekinteni. Állításomat a homofób beszédmód vizsgálatára alapozom, melynek kapcsán a Károli Gáspár Református Egyetem Teológus Karának 2003-as döntésre koncentrálok, az egyik utolsó éves hallgatójuk jogi státuszát megszüntető határozata nyomán kialakult jogi vitára. A vitában résztvevők érvelésének elemzésére támaszkodva az „azonos, mert mindegyik a ’kisebbségeket’ stigmatizálja” leegyszerűsítő logika mentén előálló „gyűlöletbeszéd” jelentés ideologikusságára kívánom felhívni a figyelmet. Ez a homogenizáló jelentés ideologikus, mert elfedi az „érintettek” között meglévő viszonylagos ám releváns különbségeket, egybemosza a más-más szempontból kirekesztendő csoportok stigmatizálással szemben működtethető stratégiákhoz való hozzáféréseinek potenciális különbségeit. Ugyanakkor azzal az illúzióval is kecsegteti a „többségi” társadalmat, hogy létezne az „érintetlenek” azonos lehetőségeket garantáló, kirekesztéstől mentes élettere.

A gyűlöletbeszéd rendjének íve

Az 1990-es évek eleje óta kísérem figyelemmel a gyűlöletbeszéd megjelenésének és térnyerésének különböző formáit a magyar közbeszéd

különböző tereiben.¹ A legelső, a napi sajtóban felerősített első kitüntetett esemény, az 1995. november 11-én a Független Kisgazdapárt által szervezett politikai nagygyűlésen Faddi Ottmár ferences szerzetes által mondott „idegenek” kiűzésére felszólító beszéd volt (Barát 1996). A négy országos napilap tudósítási stratégiáit megvizsgálva ott arra a következtetésre jutottam, hogy az ’idegen’ fogalom jelentését *többféle diszkriminációs beszédmód metszéspontjában* nyeri el. Az adott szerkesztőséget jellemző domináns értékrendtől függően az ’idegen’ a neki tulajdonított vallás, etnikai hovatartozás, politikai nézetek, valamint a nemzethez való tartozás „milyenségének” együttthatójaként definiálódik. Ezzel egyúttal a magyar médiában folyamatosan fel-fellángoló ’objektivitás’ vitát is más fénytörésbe igyekeztem helyezni, rámutatni a „semleges”, azaz értéksemleges média ideál tarthatatlan, öngazoló jellegére. A 2004-ben a Médiakutatóban megjelent tanulmányban (Barát et al. 2004a) jelzem először a kirekesztő beszédmód foucault-i értelemben vett diszkurzív renddé alakulását² a magyar hivatalos nyomtatott sajtóban. Az alkalmat a „feminizmus” fogalmának a rendszerváltozás első tíz évében lejátszódó megjelenése adta. A fogalom jelentése – egyetlen, önmagát mindvégig az adott politikai hatalom kritikusaként definiáló hetilaptól eltekintve – lejárató, stigmatizáló jelentésgyakorlatok mentén alakul, melyek, véletlen egybeesés, de szintén négyféle beszédmódot működtetnek: az Amerika (USA) ellenességre, az antikommunizmusra, a homofóbiára, valamint a nők vágyait figyelmen hagyó gondolkodás gyakorlatnak elutasítására építenek, a tagadott értékek és gyakorlatok „idegenszerűségére” apellálva.

Visszatekintve, ma úgy látom, ebben a feminizmussal ellentétes közegben jelenik meg hangsúlyosan a homofób beszédmód először. A leszbikus figurájának elrettentő (retorikai) erejéről képzelt szerkesztői vélekedés a homofóbiát teszi meg a feminizmus jelentését rögzítő gyűlölködés sarkköveként – jóllehet a magát baloldalinak, nyitottnak gondoló (különböző elit) csoportok nyilvános terekben észlelhető hallgatóságos beleegyezésétől övezve. Ezt átlátva kezdtem el különös figyelmet szentelni a gyűlöletbeszéd homofóbia szempontjából kiinduló kutatásának (Barát 2008; 2012). Annál is inkább, mert az „Egyenlő elbírálásról és az esélyegyenlőség előmozdításáról” szóló 2003. évi CXXV. törvény megalkotása körül zajló, az írott sajtóban nyomon követhető viták a magyar politikai közbeszédben szintén a gyűlöletbeszéd körül kezdtek

¹ Itt most csak a Magyarországon – egy kivétellel – magyar nyelven megjelent tanulmányaimra hivatkozom elsősorban, remélve, hogy ezeket viszonylag könnyen elérheti az érdeklődő olvasó.

² A fogalom kifejtését lásd Michel Foucault *The Archaeology of Knowledge*, New York: Pantheon Books. Trans. Allan Sheridan ([1969]1972).

sűrűsödni – elsősorban a büntethetőség kapcsán. A beszédmód büntethetősége kapcsán artikulálódott vélemények jobbára a beszéd és tett kettéválaszthatóságáról vallott nézetek mentén strukturálódtak, jóllehet a homofóbiáról többnyire említést sem tettek (Barát 2004b; 2011). A beszédmód szankcionálhatósága mellett és ellen érvelők egyaránt elítélték a gyűlöletbeszédet, s pozíciójuk legitimizálására, számítva egymás és hallgatóik egyetértésére, az antiszemitizmus „példáját” emelték ki az azonosnak elgondolt gyűlöletbeszédformák közül.

Pál Gábor (2012) tanulmánya is a gyűlöletbeszéd megjelenése szempontból látja fontosnak és tárgyalja a 2000-es évek első felének politikai vitáit. Ő azonban a „közösség elleni izgatás” körül folyó jogi, erkölcsi, illetve pártpolitikai szempontú viták elemzése kapcsán inkább a fogalom egyfajta definiálására törekszik. Bhikhu Parekh (2012) nyomán azt nézi meg, ki mit ért gyűlöletbeszédén, azaz egyfajta tipológiát állít fel, ami a kialakult jelentések leírására irányul inkább és nem annyira azok működésére. Engem azonban inkább az érdekel, s ezt kísérlem meg nyomon követni ebben a tanulmányomban is, hogy mit teszünk, tehetünk (vagy nem) a stigmatizáció gyakorlata révén, illetve, hogy mennyiben és milyen értelemben nyelvi természetű a megbélyegző megnevezés. A tipológia ekvivalenciára építő logikáját meghaladva az érdekel, milyen értékekkel, cselekvésekkel asszociálódnak a beszédmód használata folyamán megképződő egyéni és/vagy csoport identitások, beleértve a magát „védett”-nek tudott, gondolt kirekesztés gyakorló identitását is. A jelentés értékrendbe ágyazódottságából következően azonban nem tartható a gyűlöletbeszédet egymással tetszőlegesen behelyettesíthető, más-más csoportot célkeresztjébe vevő homogén gyakorlatként való leírása. Amennyiben elfogadjuk, hogy a gyűlöletbeszéd rendszerré állt össze az elmúlt húsz-huszonöt évben, a beszédmód kritikai vizsgálata annak feltárását is jelenti, hogy mely intézményes terekből járhat sikerrel inkább normává tenni a fenyegetően harsogó stigmatizációt, s mit érthetünk meg ennek a konkrét kirekesztési formának a logikáját vizsgálva a diszkurzív rend egészének működésére nézve.

A reflexivitás diszkurzív előfeltétele

Minden gesztus, kijelentés, amely az újragondolásra ösztönöz, kritikai pozíció felvételére szólít fel. A kritikai pozíció, a reflexzió elengedhetetlen feltétele, hogy kimozduljunk a vizsgálendő beszédmód pozíciójából, ne maradjunk „benn”. Ahhoz, hogy reflektálhassunk adott gyakorlatok, jelen esetben a tett/beszéd bináris logika mentén elgondolt kategorizálási

gyakorlatra, relatíve más értelmezési horizonton kell elgondolnunk az adott jelenséget. Miként lehetséges ez az elmozdulás?

Mivel a választott stigmatizálási gyakorlat, a homofóbia a szexualitás bizonyos formáinak „el”-különböztetésére és kirekesztésére irányul, magyarázatom a szexualitás diszkurzusként történő elgondolásának sajátosságára koncentrálok. Judith Butler *Jelentős testek* című kötetének harmadik fejezetében („Képzeltbeli azonosulás és a szex felvétele”) a szexualitás fogalom újragondolására tesz kísérletet. Ezen belül a tudományos beszédmódot jellemző *naturalizálás* kontra *természettelenítés* bináris kategorizálási gyakorlat újragondolására hív. Az esszencializmus kontra konstruktivizmus beszédmódját kívánja meghaladni s helyette a *konstituálódás* szempontjából gondolni újra a szexualitás gyakorlatát:

Általános az a [tudományos] felfogás, hogy a szexualitás vagy konstruált vagy determinált; azaz, hogy amennyiben konstruált, akkor bizonyos értelemben szabad, illetve, hogy amennyiben determinált, akkor bizonyos értelemben kötött. Ezek a lehetőségek korántsem adják vissza az összetettségét mindannak, ami kockán forog, mikor a szex és a szexualitás felvételének feltételeit vesszük számba. A konstrukció „performatív” aspektusa nem más, mint a normák kényszerű ismétlődése. Ebben az értelemben tehát nem csupán arról van szó, hogy a performativitásnak korlátai vannak, hanem hogy *a kényszer mibenlétét kell újragondolni, mint a performativitás feltételét*. A performativitás nem szabad játék és nem is holmi teátrális önmutogatás; de nem tekinthető egyszerűen előadásnak (performansznak) sem. Sőt, a kényszer nem szükségképp azonos azzal, ami határt szab a performativitásnak; *a kényszer inkább az, ami kiválja és fenntartja a performativitást*. (Butler 98-99; *kiemelés tőlem*)

Butler performativitás diszkurzusának logikája az uralkodó beszédmód test/szex (tett) és szexualitás/identitás (beszéd) viszonyának binárisát átlépve konstitúcióként gondolja el a kettő viszonyát, azaz azok adott pontig terjedő kölcsönös átfedését tételezi. Ez mindennek előtt azt jelenti, hogy a kijelentéseket, a gyakorlatokat rendszerré, koherens logika vezérelte jelentéssé rendező hatalom, Butler terminológiájával élve, a kényszer, a létrejött produktumhoz képest nem külsődleges erő, hanem a performativitás lényege, a performativitást szervező, strukturáló elem. Ebben az értelemben annak nem külső korlátja, hanem létrejöttének ontológiai feltétele, lényege.

James Paul Gee (1999), Butlerhez hasonlóan, a diszkurzus foucault-i felfogására támaszkodva, a diszkurzív gyakorlatokat az identitás szempontjából gondolja újra. Azt vizsgálja, milyen feltételek mellett tekinthető a cselekvő beszélő identitása „azonosnak.” Butlerrel szólva, az identitás reiterábilításának feltételét gondolja újra és a diszkurzusban

maradásban ragadja meg. Ahhoz, hogy az embert egy bizonyos tevékenységet végző bizonyos típusú egyénként lássák adott közösség tagjai, mondja Gee, egy bizonyos diszkurzust oly módon kell – a többiekkel interakcióban – megvalósítani (s ezáltal időben fenntartani), hogy az kellően hasonlónak ítéltesék a létező performanszokhoz. Az identitás tehát intézményesült, erőviszonyok mentén szerveződött társadalmi gyakorlatok eredménye, melyek egyik alkotó eleme, dimenziója a szignifikáció gyakorlata maga.³ Mindebből következően, bármit is tegyünk éppen, adott helyzetben akkor leszünk (mások és önmagunk számára) értelmezhetőek, értelemmel bírók, ha *szükséges mértékben* vagyunk (maradunk) adott diszkurzusban. Következésképp, amennyiben kritikusán kívánunk viszonyulni adott beszédmódhoz, ha azzal az igénnyel lépünk fel, hogy reflektáljunk adott gyakorlatra – esetünkben a gyűlöletbeszéd különféle formáira –, azt csak akkor tudjuk megtenni, ha (a közösség tagjai számára is) érzékelhető módon elmozdulunk, kimozdulunk az adott beszédmód pozíciójából, s az így előálló értelmezési horizont „szükséges mértékben” bizonyul másnak. A jelentés közösségi, társadalmi gyakorlat jellegéből adódóan azt, hogy a szükséges mértéket elértük-e, hogy „hallhatóvá” lettünk-e, mindig a kijelentéseinkre adott válaszlépések alapján tudjuk csak megítélni, azaz a megítélés további interakciók tétje lehet csupán. Következésképp az értelmezési gyakorlatok közösségi jellegéből és retrospektívitásából következően a jelentés adott hatalmi viszonyok erőterében artikulálódik, s mint ilyen, szükségképpen dinamikus és relatíve nyitott; a nyelvhasználó tudata számára előre teljességgel nem belátható.

A tudás terei tehát egyenlőtlenül strukturálódnak, mivel a – hatalom értelemben használt – kényszer váltja ki és tartja fenn a diszkurzusok artikulálódását (Butler 99). Az egyes diszkurzusok legitimitása, értehetősége a diszkurzusban megszólalók erőviszonyainak, az intézményi struktúrában elfoglalt helyüknek függvénye. Mint azt Éve Kosofsky Sedgwick (1990, 67-90) Eszter bibliai történetének tárgyalásakor találóan megállapítja, a disszidens, nem-normatív szexualitás nyilvános „bevallásának”⁴ esélyei hasonló helyzetben lényegesen mások lennének. Érvelésének lényege annak leszögezése, hogy

³ Lásd a gondolatmenet angol nyelvű kifejtését Barát ‘Hate Speech Regulation and the Queering of the Conduct/Speech Binary’ in L. Downing & R. Gillett, *Queer in Europe*, Farnham: Ashgate, 2011, 89.

⁴ A magyar nyelvű szakirodalom az angol „coming-out” kifejezés fordításakor az „előbújás” fogalmát szokta használni. Az előbújik ige azonban a büntudat logikájával rezonál és ezért véleményem szerint tarthatatlan. A szubjektum cselekvőképességét sokkal inkább a „bevallal” ige képes megragadni.

... Eszter [Ahasvérusnak, *mint*] *férjének* fedi fel zsidóságát, ami többek között arra mutat rá, hogy „[Eszter] azért dönthet a kisebbség-politika választása mellett, mert támaszkodhat és támaszkodik a nemi szerepek konzervatív felfogására. A heteroszexualizált házasság intézményéből való kizártságuk következtében a marginalizált szexualitások számára nem érhető el ehhez hasonló választás” (Sedgwick, 1990: 82). A jogosultságok eme egyenlőtlen megoszlása arra hívja fel a figyelmet, hogy a kétféle stigmatizáció [vallási/etnikai, illetve szexuális alapú] különbsége az intézményesültségek fokában megragadható különbségeknek tulajdonítható. (Barát E. 2011, 89-90)⁵

Másként megfogalmazva, az identitás pluralitásából adódóan, az önazonosság nyilvános deklarálni gyakorlata során azt kell mérlegelnünk, hogy az identitás stigmatizáltnak tudott dimenziójának felvállalhatóságáért folytatott küzdelem folyamán számíthatunk-e bizonyos intézményesült előnyökre vagy sem. A fenti idézetből következően tehát tarthatatlan a tipizáló felfogás, mely a gyűlöletbeszéd különféle megnyilvánulási formáit azok intézményi környezetéből kiemelve tárgyalja, mintha a stigmatizáció közvetlen célkeresztjébe vett közösségek (tagjainak) identitása eleve adott lenne, következésképp egymással szabadon felcserélhető. Jóllehet ennek a fetiszáló felfogásnak mindig meg lesz a kategorizáló számára az a „megnyugtató” hozadéka, hogy ő maga a „megtámadott”, megcélzott közösségen kívülre helyeződik – még ha nyíltan deklarálja is erkölcsi egyet nem értését a konkrét stigmatizálási aktussal. Mint azt Mary Matsuda (1993), a huszadik század végén felerősödő észak-amerikai rasszizmust kritikai nézőpontból kutató jogtudós kifejtette, a gyűlölködés célpontjában állók és a többiek megkülönböztetése azonban nem lehet abszolút, csak relatív. Noha a közvetlen áldozat pozíciójából nézve „a gyűlöletbeszéddel szemben tanúsított tolerancia következményeit nem az egész társadalom viseli, [...] hanem *elsősorban azok*, akik a legkevésbé képesek megfizetni [a rájuk kényszerített elhallgatás] árát” (Matsuda 18; *kiemelés tőlem*).⁶ Vagyis a rasszizmus a közvetlenül megcélzottak csoportján túl a “többségi” társadalom tagjait is érinti, mégha a stigmatizáltakhoz képest közvetve is: “a

⁵ A fordítása a Szerzőé. Az angol szöveg eredetiben: „She argues that the fact that Esther discloses herself to her husband shows, among other things, that her ‘Jewish choice of minority politics [is] based on a conservative reinscription of gender roles’ (Sedgwick 1990, 82). Such a choice is not applicable in the case of marginalized sexualities, due to their exclusion from the social institution of marriage. This differential distribution of institutional entitlements underscores the discursive aspect of institutionalized differences between the two forms of stigmatization.”

⁶ A Szerző fordítása. Angol eredetiben: „the tolerance of hate speech is not borne by the community at large [...] but by those least able to pay [the tax of silencing imposed on them].”

fehérek gyülekezési és egyéb szabadságjogai is *sérülnek a rasszista gyűlölet légkörében*” (ibid.; *kiemelés tőlem*).⁷ Vagyis a gyűlöletbeszéd dinamikusságából nem következik szükségképpen annak abszolút véletlenszerű tetszőlegessége, másrészt, végső soron, a „többségi” társadalom tagjai is elszenvedői, még ha sokkal áttételesebb, közvetettebb módon is. Azaz a két csoport helyzete nem abszolút mértékben más, bár viszonylagos másságuk lényeges, releváns mértékben tér el egymástól. Véleményem szerint a jelentés szempontjából kettejük „mássága” a tett/beszéd megkülönböztethetősége mentén artikulálódik. Sedgwickkel összhangban állítom, hogy az intézményi struktúrában a relatíve előnytelenebb, kiszolgáltatottabb pozíciót elfoglaló csoport életlehetőségeire súlyosabb következményekkel jár az a felfogás, ami a gyűlöletbeszédet tisztán „beszéd”-ként definiálja, továbbá, hogy ez a bináris kategorizálás az egyes gyűlöletbeszédformákban is másként működik. A konkrét jogi eset kapcsán azt szeretném tehát bemutatni, hogy a kritikai kutatás számára a homofóbia vizsgálata milyen értelemben foglal el relatíve fontosabb, kitüntetett helyet a többi beszédformához képest; mit érthetünk meg a homofóbia vizsgálata során a tett/beszéd viszonyáról a többi stigmatizáció logikájára nézve is anélkül, hogy egybemosnánk sajátosságait, s ezzel végső soron trivializálnánk a közvetlenül érintett csoport pozíciójából belátható kirekesztések következményeit. Az összehasonlító vizsgálódás így valójában olyan „többségesítő” értelmezés, ami a „kisebbség”-be szorítottak pozíciójából kiindulva teszi lehetővé, hogy felfejtsük a „többségi” pozícióval járó közvetett hátrányokat is – ahelyett, hogy csupán előnyeiket kimutatva ragadnánk meg a „többségi pozíció” jelentését. Az összehasonlítás bináris logika mentén működő, a hasonlítás kiinduló pontját normává emelő hierarchizáló logikát véleményem szerint ezzel az, eredetileg Sedgwicktől származó, a „kisebbségesítő” (minoritizing) gyakorlattól megkülönböztetett „többségesítő” (majoritizing) megközelítési móddal lehet átírni, noha Sedgwick maga nem fejt ki az általa javasolt megközelítési módnak az összehasonlítás gyakorlatára vonatkozó következményeit (Sedgwick 84).

A disszidens szexualitást stigmatizáló gyűlöletbeszéd sajátossága

Mint a cikk első részében már említettem, az elmúlt két évtizedben a gyűlöletbeszédéről zajló viták elsősorban a büntethetőségéről szólnak. Ennek kapcsán mind az ellene érvelők népesebb tábora, mind a mellette érvelők messze kisebbségben lévő csoportja valójában a tett és a beszéd

⁷ A Szerző fordítása. Angol eredetiben: „Associational and other liberty interests of whites are [also] curtailed in an atmosphere rife with racial hatred.”

megkülönböztetéséről vitáznak. Ám nem arról, hogy van-e létjogosultsága az ilyen merev, bináris distinkciónak, hanem arról, hogy *hol* húzzák meg ezt a jól elkülöníthetőnek gondolt határt a két terület között. Azaz a vita központi kérdésére adott feleletük, nevezetesen arra, hogy kell-e *büntető* jogilag szabályozni a gyűlöletbeszédet vagy sem, ugyanannak a logikának a jegyében születik meg, a vita heves, sokszor akár indulatos jellegétől függetlenül. A két fél „csupán” abban nem tudott megegyezni, hogy *mikortól* tekinthető a gyűlöletbeszéd erőszakos cselekvést kiváltó *tettnek*, s mint ilyen a törvényalkotó által erkölcsi szempontból számonkérhetőnek. A vitában ugyanakkor nem jutott szóhoz, a közbeszédbe nem került be (nem tudott bekerülni?) a beszéd és tett relatív viszonyát tételező, foucault-i indíttatású diszkurzivitásra építő felfogásának egyetlen megnyilvánulása sem (ld. elsősorban Barát 2012; 2011; 2008).

A gyűlöletbeszéd intézményesülése tehát azt is jelenti, hogy a kategóriák artikulálódása intézményesült, viszonylag koherens logika mentén, rutinszerűen működik. Az erőszakos cselekedet/„csak” beszéd bináris kategóriájának működési elvét Susan Gal és Gail Kligman (2000) tanulmányának segítségével írom le. Gal és Kligman vizsgálatának középpontjába a közsféra/magánszféra szüntelenül újratermelő hierarchikus dichotómiáját állítja. A kelet-európai rendszerváltozásnak a nők életére gyakorolt következményeit a „két tér” elgondolhatóságának sajátosságainak alapján vizsgálja. A gyakorlatot szervező logika jellemzéséhez a geometria ciklikusan visszatérő fraktális alakzatait hívják segítségül.

[Ennek a logikának az] az eredménye, hogy bármely nyilvános téren belül előállíthatóvá lesz egy magánszféra, s egy magánszférán belül pedig egy további nyilvános sféra. Hogy adott esetben a szembeállítás mely szintje és kontextusa kerül előtérbe, az a társadalmi szereplők és intézmények *elfoglalt helyétől és nézőpontjától függ*.⁸ (Gal & Kligman 41; *kiemelés tőlem*)

A fenti mechanizmust a gyűlöletbeszéd-viták tett/beszéd binárisok mentén kitermelő distinkcióira alkalmazva a következő hierarchikus szinteződést írhatjuk le. A büntethetőség ellen a vélemény abszolút szabadságára hivatkozó logikája a fent leírt geometriai osztódás logikájából következően a nyelv kontra valóság kettősét tételezi a vonatkozó ontológiai hierarchia csúcán. Ezen belül aztán, a következő lépésben, a nyelv a jelentés vetületében tovább osztódik, bomlik tartalom és forma kettősére, a forma pedig egy következő értéktelített distinkció során, mint stílus értelmeződik

⁸ A szerző fordítása. A szöveg eredetiben: „The result is that within any public [domain] one can always create a private; within any private [domain] one can create a public. Which level of contrast and context is invoked in any instance of use is a matter of positioning and of the perspective of social actors and institutions.”

újra és osztódik a logika működésének eredményeként az ízléses és ízléstelen megnyilvánulások kettősére. Így szelídülhet a kodifikáció ellen érvelő beszédmódban a gyűlöletbeszéd a közelebből soha meg nem határozott „jó ízlés” kérdésévé, csupán „goromba, trágár” megnyilvánulási móddá. A láncolat csúcán elhelyezkedő tett/beszéd fogalomparhoz való, szintről-szintre haladó logikai visszatérés lehetősége pedig mindig visszaigazolja az érvelés „racionalitását”: az ízléstelenség nem lehet elégséges alap a törvénykezésre, hiszen a (gyűlölet)beszéd szigorúan véve csak „leírhatja”, tükrözheti, de nem produkálhatja, nem artikulálhatja – a szó semmilyen értelmében – a világot, ami a beszéd-től függetlenül „adva van”. Azaz a nyelv mindig csak valamiről szóló „tényszerű, mert a tartalommal egybevágó” állítás vagy a beszélő pusztán „véleménye”, de mindkettő a tett „után”, következményeként állhat elő csupán, s mint ilyen szükségképp nem tekinthető (nem tekintendő) a társadalmi intézményi struktúra, illetve a tettek részének.

A konkrét, elemzendő eset a következő. A Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) Hittudományi Karának Kari Tanácsa 2003. október 10-én - titkos szavazással – úgy döntött, hogy egy utolsó éves lelkész szakos férfi hallgatót kizár hallgatói sorából. A Kar vezetése (gyóntatójának megvallott) homoszexuális vonzalma miatt nem tartotta a hallgatót alkalmasnak a lelkészi pályára, s ezért nem folytathatta tanulmányait a KRE-n. Illetve, a hasonló eseteket megelőzendő, a Kari Tanács 2003. november 28-án határozatot hozott, melynek értelmében a jövőben a hallgatóknak a lelkészi gyakorlat megkezdése előtt kötelezően részt kell vennie egy alkalmassági teszten, melynek egyik kérdése a hallgató szexuális orientációjára kérdez rá. E két döntés ellen tiltakozott és adott be az érintett közösség nevében felperesként keresetet a frissen hatályba lépett új esélyegyenlőségi törvény alapján az 1995-ben alapított Háttér Társaság a Melegekért közhasznú egyesület. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebktv.) 2004. január 27. napján lépett hatályba az Európai Unió 2000/43/EK irányelvének (faji irányelv) és a 2000/78/EK irányelvének (foglalkoztatási keretirányelv) átültetését, és a hazai antidiszkriminációs szabályozás egységessé tételét kívánta megvalósítani.⁹

A keresetet harmadik lépésben, a Legfelsőbb Bíróság elé került, ami jogerősen elutasította a Háttér fellebbezését.¹⁰ Mivel a Legfelsőbb Bíróság

⁹ A jogi eset lefolyásának részletes ismertetését lásd Kárpáti József 2005.

¹⁰ A három jogi ítélet száma: (1) Fővárosi Bíróság 19. P. 21788/2004/10. számú ítélete, amelyet a Fővárosi Ítéletábrla (2) 2. Pf. 21318/2004/4. számú ítélete hagyott helyben. Ezeket az ítéleteket a Legfelsőbb Bíróság, mint felülvizsgáló bíróság (3) Pfv. IV. 20678/2005/5. számú ítélete hagyott lényegében jóvá.

(LB) 2005. június 8-án, felülvizsgálati eljárásban hozott ítélete alapvető jogértelmezési megállapításai miatt önmagán túl mutató relevanciával bírt egészen mostanáig, ezért ennek a dokumentumnak alapján reflektálok a homofóbia „majoritizáló” megközelítési módból adódó előnyeire, és nem tárgyalom a megelőző két bírói szakasz határozatait. Ugyanakkor az LB határozatai a Magyar Köztársaság 1989. október 23-án módosított Alkotmányát leváltó Magyarország Alaptörvényének 2012. január 1-jei bevezetése következtében mára elvesztették ezt a potenciáljukat, azt a Háttér Társaság által (is) hangoztatott egyetlen, fontos és pozitív hozadékkat, hogy hosszú évekre iránymutatásul szolgálhattak volna hasonló igényeket támasztó társadalmi szervezetek (tagjainak) jogvitáihoz. Mivel azonban tanulmányom nem a konkrét jogi környezet változásait kívánja tárgyalni, hanem az adott eset jelentőségét a tett/beszéd kategóriáinak megkülönböztetése szempontjából, ezért az elmúlt tíz év jogi változásainak tárgyalásától itt mégis eltekinthetek. Mi több, az elemzés középpontjában álló bináris kategorizálási gyakorlat dominanciája a jogi keretek változása ellenére is érintetlen maradt, így érvelésem relevanciája továbbra is fenntartható.

Az LB fenntartotta a Fővárosi Bíróság és a Fővárosi Ítéltábla jogerős elutasító döntését a Háttér kontra Károli ügyben. Ez azért is önellentmondásos, mert az LB elfogadta a Felperes legtöbb érvét. A megerősítés legfontosabb eleme az, hogy az LB elismerte a Háttérnek azt a jogértelmezését, hogy élt az esélyegyenlőségi törvény 20. § (1) bekezdésének c) pontjában biztosított lehetőséggel és bíróság előtt érvényesítette a hátrányos megkülönböztetés tilalmához való jogot a meleg közösség (és nem az adott hallgató) nevében, amit az Alperes, a KRE mindvégig vitatott. A legfőbb bírói fórum kiemelte, a szexuális orientáció az emberi személyiség lényegi vonásának tekinthető, s mint ilyen az egyházi alapítású felsőoktatási intézményekre is kiterjed az esélyegyenlőségi törvény hatálya alapján, annak védelme. Illetve, hogy a kereset indításához nem szükség konkrét személy jogsérelme, az absztrakt, lehetséges hátrány jövőbeni bekövetkezhetősége is sértheti az egyenlő bánásmód követelményét. Vagyis elégséges ok volt, melyet sikeresen bizonyított is a Társaság, a hátrány a jövőben is bekövetkeztét a védett csoporthoz való tartozás alapján.

Ugyanakkor, az LB határozatának második felében megfogalmazott helyzetértelmezés értelmezésem szerint gyakorlatilag aláássa a fenti megállapítás értelmét. Az LB álláspontja szerint ugyanis az Alperes, a KRE sikeresen bizonyította, hogy a lelkeszi és vallásnári képzésben nem (volt) köteles az egyenlő bánásmód követelményét megtartani, mert, a 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvt.) kikötésének megfelelően, a megkülönböztetésnek ésszerű indoka van, nevezetesen az egyházi hitelvek fennmaradásának

biztosítása. A KRE 2004. január 4-én adta közre az eredetileg a Kari Tanács 2003. novemberi közgyűlésre készült [A homoszexualitásról](#) című tanulmányt, ami gyakorlatilag a KRT-t fenntartó Református Egyház hivatalos állásfoglalását artikulálja. Ez a dokumentum leszögezi, hogy „az egyház a Biblia alapján nem helyeselheti (...) homoszexuális életet folytató vagy azt propagáló vallásánárok és lelkészek képzését, szolgálatba állítását, illetve szolgálatban tartását.”¹¹

Az LB törvényértelmezése annál is inkább figyelemre méltó, mert azon az előfeltevésen alapszik, hogy, a Vatikánhoz hasonlóan, a magyarországi protestáns egyházaknak lenne a szexuális kisebbségekkel kapcsolatosan részletesen kidolgozott hivatalos álláspontja. Márpedig az eset kapcsán nyomtatott sajtóban megjelent szövegek alapján aligha juthatunk erre a következtetésre. A *Népszabadság* című napilap hasábjain megjelent két cikk tanúsága értelmében, ilyen kanonizált szöveg nincs. Szűcs Balázs, aki a cikk megjelenésekor, 2013-ban, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának negyedéves református teológus hallgatója a következőket írja:

A magyarországi történelmi protestáns egyházaknak a szexuális kisebbségekkel kapcsolatosan nincs részletesen kidolgozott hivatalos álláspontja, és az e kérdésben (is) felmerülő viták és különbözőségek miatt nem valószínű, hogy a közeljövőben lesz. Elhamarkodott és ésszerűtlen lenne bármilyen döntés meghozatala, hiszen egyetlen teológiai szekció sem foglalkozott a magyarországi melegek kérdésével, nem folyt párbeszéd az érintettekkel sem, és nem alakult ki a higgadt, tudományos párbeszéd sem... Ha esetleg mégis hozna bármilyen döntést például a református egyház zsinata, azt a gyülekezeti autonómia elve alapján minden gyülekezet sajátos módon alkalmazhatja. (Szűcs 2003. 09. 26.)

Ugyanezen a napon Kun András Nándor református lelképásztor, okleveles teológus pedig a következő Bibliaértelmezést adja közre a *Népszabadság* elektronikus oldalán, ami megkérdőjelezi a KRE-nek az LB által jóváhagyott és megerősített, a per során mindvégig képviselt álláspontját, ami a Református Egyház állítólagos egységes Biblia-értelmezésére hivatkozik:

A Biblia nagyon keveset beszél a felnőtt homoszexuálisok közötti kapcsolatáról. A Biblia-kutatók vitáznak azon a mintegy tucatnyi szentírási helyen, amelyek az azonos neműek közötti kapcsolatra utalnak. Ezekben

¹¹ Ez az anyag ma már, a tanulmány készítése során nem elérhető a [Magyarországi Református Egyház](#) honlapján, de továbbra is hozzáférhető teljes terjedelmében az itt hivatkozott [pride.hu](#) honlapon.

egyértelműen igazolható, hogy a pogány bálványimádás, a korabeli templomi (kulturális) prostitúció és a gyermekekkel való nemi visszaélés kap és kritikái hangot. Minden bibliai íge sajátos környezetben, egyedi körülmények között hangzik el, s a reformátori teológia útmutatása szerint a leghelyesebb az, ha a Szentírást a Szentírás szavaival magyarázzuk, hiszen Scriptura Sacra sui ipsius interpretans. Ez a hermeneutikai alapelv a Szentírás magyarázatát nem külső, hanem a maga szellemének megfelelő értelmezéshez köti. [...]

Másrészt tény, amit Pál apostol örök figyelmeztetésként mond: "a betű megöl, a Lélek pedig megelevenít" (2 Kor 3,6). (...)Keresztyén egyház és közösség senkit nem rekeszthet ki, azok közül, akik vágyva várják és óhajtják az Istennel való közösséget. Azokat a homoszexuálisokat, akik igénylik e közösséget, függetlenül attól, hogy életformájukra ítéletet vagy felmentést mond közvetlen környezetük, az egyház vagy a társadalom, mindenképpen Krisztushoz kell vezetni. Semmi nem indokolja a felelőtlen ítéletet, mert Jézus Lelkének fényében, ha ítélet és kegyelem közt hánycódunk, inkább a kegyelem felé kell térnünk. Ha magabiztos meggyőződés és bizonytalan alázat közt vívódunk, inkább az alázat felé hajoljon szívünk. Ha megvetés és szeretet közt őrlődünk, inkább a szeretet felé térjünk. Ha így teszünk, minden bizonnal hűségesebb tanítványai leszünk annak a Jézus Krisztusnak, aki megtestesítette a kegyelmet, az alázatot és a szeretetet. (Kun 2003. 09. 26.)

Az LB a jogi eset megítélése során valójában a 2003. december 22-én hozott, CXXV. esélyegyenlőségi törvény rendelkezéseit, melyek az akkor még érvényben lévő magyar Alkotmány két pontját van hivatva megvalósítani: az Alkotmány 54. § (1) bekezdését, amely az embert megillető két legalapvetőbb *jogot rögzíti*, az élethez és az emberi méltósághoz való jogot, ami az embert születéstől fogva megilleti, illetve a 70/A. §-ának (3) bekezdését. Ez a bekezdés rendelkezik arról, hogy a Magyar Köztársaság a jogegyenlőség megvalósulását az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedésekkel is segíti. A Hátterrel szemben ugyanakkor a KRE, az Alperes mindvégig a hatályos Alkotmány 60. §-a biztosította szólásszabadságának alkotmányos jogára hivatkozott, hitelveinek védelme során. A jogvita során tehát a két alkotmányos jogot abszolút módon különböztették meg egymástól. Mindkettő a beszéd tartományába tartozik, ahol a beszéd a szimbolikus, kulturális szabadságjogok értelemben definiálódik, majd lesz a következő lépésben hierarchikusan szétválasztható a jogalkalmazó LB szempontjából az abszolút értéket élvező szólásszabadságra szemben a méltóságot (védő vagy sértő) beszéddel. A helyzet ironiája, hogy a felperes és az alperes ugyanazt a binárist használja, de a két alapjog ellentétes pólusának igyekszik kizárólagos elsőbbséget szerezni. Végső soron, az Alapjogot felperes távozhat elégedetten, mert a jogalkalmazás csúcán elhelyezkedő Legfelsőbb Bíróság hasonlóan foglalt állást az egymást a két alapjog egymást kizáró logikáját illetően.

Konklúzió: A szubverzió esélyei

Mikor lehetne a fent leírt domináns logikát sikeresen leleplezni s egyben jobb eséllyel indítani keresetet a fenti bináris logika mentén működő, szólásszabadságot preferáló érvelés ismeretében? Ehhez kiindulásként a tett/beszéd fent tárgyalt performatív logika mentén történő relatív megkülönböztetését kellene megfontolni. Ezen túl, a konkrét érvelésben kifejtteni azt is, hogy miért foglal el a homofóbia ennek beláttatásában kitüntetett szerepet.

Mindenek előtt, Gee (1999) alapján, a diszkurzust alkotó szignifikációs és nem-szignifikációs gyakorlatok között elgondolt dialektikus, dinamikus viszony, a társadalmi kontextusba ágyazott jelentés fogalma azt is jelenti, hogy az egyes diszkurzusok abban a tekintetben is különböznek egymástól, hogy melyikben játszik relatíve fontosabb szerepet a jelhasználat. A mai magyar társadalomban vannak olyan nyelvi stigmatizációs gyakorlatok, a gyűlöletbeszédnek olyan formái, melyek „magától értetődő” módon támaszkodhatnak arra az intézményesült felfogásra, mely szerint adott csoportok „beazonosításához” nincs szükség a nyelvi megnevezésre, felismerhetőségük „nyilvánvalóan testükbe zártan látható”, mint a „cigányozás” és „zsidózás” alanyának kiszemelt közösségek tagjainak besorolt emberek esetében. Ugyanez a logika kevésbé teszi lehetővé a „buzik” egyértelmű besorolását. Ahhoz, hogy hasonló „bizonyossággal” kerülhessenek a gyűlölet kirekesztő célkeresztjébe, paradox módon, végső soron arra van szükség, hogy önmagukat állítsák célkeresztbe a „bevállalás” nyilvános aktusa révén: azaz annak kell mondani magukat. A nyelv, a jelhasználat eredményeként áll elő a „nyilvánvaló” beazonosíthatóság. Innen nézve viszont, minden identitás gesztusra igaz, hogy a még ha a nyelvhasználat Innen nézve viszont, minden identitás gesztusra igaz, hogy a nyelvhasználat a megnevezett létrejöttének következményével jár, még ha a nyelvhasználat azok esetében nem is (ennyire) elengedhetetlen. Ebből következően a kétféle alkotmányos jogot sem lehet „kétfajta” kulturális jogként elgondolni: ahhoz hogy a szólás szabadsága valóban mindenkinek egyformán elérhető legyen, pont annak kellene teljesülnie, hogy ne járjon kirekesztő, megbélyegző következményekkel a (ma sokszorosan) disszidensként pozicionált szexualitásartikulálódása, hogy értelmét, létjogosultságát veszítse a bevállalás gesztusa.

Felhasznált irodalom

Barát. Erzsébet. 2012. „A 'politikai korrektség'-re hivatkozás ideológiai csapdái: A 2010-es év óvodapedagógiai változtatásokra tett kísérletet

- kísérő társadalmi és politikai küzdelmek.” In Kádár Judit & Szathmáry Judit (szerk.) *Gondolatok a toleranciáról, a máságról (Mi/Más 2. Konferencia 2010)*. Eger: Esterházy Károly Főiskola, 66-74.
- . 2012. „Queering the intersection of legislative, religious, and higher educational exclusion: Revisiting the First Case of collective LGBT litigation in Hungary.” In Katharina M. Wiedlack & Sushila Mesquita (eds) *Transport of Queer Theory*. Vienna: Zaglossus, 81-95.
- . 2011. „Queer in Hungary: Hate speech regulation. Queering the speech/conduct binary.” In Lisa Downing & Robert Gillet (eds). *Queer in Europe: Contemporary Case Studies*. London: Ashgate, 85-98.
- . 2008. [„A gyűlöletbeszéd logikája”](#) [The logic informing hate speech]. *Századvég*, 48:2, 101-114.
- . 2006. „A gyűlöletbeszéd és a kirekesztés logikája” [Hate-Speech and the Logic of Exclusion]. In K. Szekeres Erika & Fenyő Sarolta (szerk.) *Sokszínű nyelvészet II.: Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatások* [Colorful Linguistics. vol. 2.: Language and Gender Research]. Miskolc: MOZAIK, Miskolci Egyetem, 113-124.
- . 2004a. „Gyűlölködni szabad?” *MÉDLAKUTATÓ* (Tavaszi), 41-59 (Pataki Kinga Júlia & Pócs Kata társszerzők)
- . 2004b. „Abuse of Freedom of Speech: Neo-conservative gate-keeping in Hungarian print media” In: Hanna Hacker (ed.): *lesby-by-by: aspekty politely identity*. Bratislava: ASPEKT, 177-192.
- . 1996. „Are You an Alien? Ideologies at Work in the Printed Hungarian Media” In J. Cunningham & J. Horvath (eds.): *Framing the Issues: British Studies – Media Studies – Conference Papers*. Budapest: British Council, 125-148.
- Butler, Judith. 2005. *Jelentős testek*. (Bodies That Matter. Routledge, 1993. ford. Barát Erzsébet és Sándor Bea) Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Gal, Susan és Gail Kligman. 2000. *The Politics of Gender After Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gee, James Paul. 1999. *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. London and New York: Routledge.
- Kárpáti József. 2005. [„Az utolsó próbatétel. Ítélet a Háttér Társaság kontra Károli Egyetem ügyben.”](#) *Fundamentum: Az emberi jogok folyóirata* 9.évf. 3.sz., 105-108.

- Kun András Sándor. 2003. 09. 26. „[Érték vagy ítélet?](#)” Archivum - *NOL.hu*.
- Matsuda, J. Mary. 1993. „Public Response to Racist Speech: Considering the Victims Story” in Matsuda J. Mary, Charles R. Lawrence et al. (eds.) *Words That Wound: Critical race Theory, Assaultive Speech, and the First Amendment*. Colorado and Oxford: Westview Press, 17–51.
- Magyarországi Református Egyház. 2014. *A homoszexualitásról*. Archiválva a [Pride.hu](#) weboldalon. Hozzáférés: 2014. március 12.
- Parekh, Bhikhu. 2012. „The Content and Context of Hate Speech Rethinking Regulation and Responses” in Michael Herz and Molnár Péter (eds.) *The Content and Context of Hate Speech Rethinking Regulation and Responses*. Cambridge: Cambridge University Press, 37-56.
- Pál Gábor. 2012. *A gyűlöletbeszéd fogalma a politikai vitákban. Értelmezések és alkalmazások. Két eset a 2000-es évekből*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet, vol.2.no.2.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1990. *Epistemology of the Closet*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.
- Szűcs Balázs. 2013. „[Egyházak és melegség](#)” *Népszabadság*. Hozzáférés: 2014. március 18.